

ZYGMUNT BAUMAN

ΡΕΥΣΤΟΙ ΚΑΙΡΟΙ

Η ΖΩΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ
ΤΗΣ ΑΒΕΒΑΙΟΤΗΤΑΣ

«Μία δυνατή φωνή ηθικής υπέρ των φτωχών και των μη προνομιούχων
σε έναν κόσμο όπου η παγκοσμιοποίηση έχει φέρει τα πάνω κάτω».

The Washington Post

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΓΕΝΝΑΙΟΙ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΕΚΤΡΟΦΕΙΟ ΤΩΝ ΑΒΕΒΑΙΟΤΗΤΩΝ	15
1. Ο ΡΕΥΣΤΟΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΟΥ	21
2. Η ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ	55
3. ΚΡΑΤΟΣ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΦΟΒΩΝ	97
4. ΜΑΖΙ, ΑΛΛΑ ΧΩΡΙΣ ΕΠΑΦΗ	123
5. Η ΟΥΤΟΠΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΒΕΒΑΙΟΤΗΤΑΣ	157
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	183

«ΕΑΝ ΕΠΙΘΥΜΕΙΣ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗΝ, μερίμνησε για δικαιοσύνη» διατεινόταν η αρχαία σοφία. Και, σε αντίθεση με τη γνώση, η σοφία δεν γηράσκει. Σήμερα η απουσία δικαιοσύνης παρεμποδίζει το δρόμο για την ειρήνη, όπως ακριβώς και πριν από δύο χιλιάδες χρόνια. Αυτό δεν έχει αλλάξει. Αυτό που έχει αλλάξει είναι ότι η «δικαιοσύνη» συνιστά σήμερα, σε αντίθεση με τους αρχαίους χρόνους, ένα πλανητικό ζήτημα, που εκτιμάται και αξιολογείται μέσα από πλανητικές συγκρίσεις – και αυτό για δύο λόγους.

Πρώτον, σε ένα πλανήτη που διασχίζεται πανταχόθεν από «πληροφοριακές λεωφόρους», στην πραγματικότητα, ή τουλάχιστον δυνητικά, τίποτε απ' ό,τι λαμβάνει χώρα σε ένα σημείο του πλανήτη δεν μπορεί να παραμείνει «έξω» από τον πνευματικό ορίζοντα. Στον πνευματικό χάρτη δεν υπάρχει *terra nulla**, κανένα σκοτεινό σημείο, τίποτε άγνωστο, πόσο μάλλον άγνωστοι τόποι και λαοί. Οι ηλεκτρονικές εικόνες προβάλλουν την ανθρώπινη μιζέρια και ασωτία σε μακρινά μέρη και άλλους τρόπους ζωής. Οι εικόνες αυτές εισέρχονται στα σπίτια τόσο ζωντανές και οδυνηρές, τόσο

* Γη του μηδενός, άγνωστη γη. (Σ.τ.Μ.)

επαίσχυντες και ταπεινωτικές, όσο και η ένδεια ή η επιδεικτική ασωτία των ανθρώπων δίπλα στο σπίτι μας, στους καθημερινούς περιπάτους στους δρόμους της πόλης. Τα μοντέλα δικαιοσύνης διαμορφώνονται μέσα από τη συλλογή αδικιών. Ωστόσο, αυτές οι αδικίες δεν περιορίζονται πλέον στις γνωστές γειτονιές ούτε συλλέγονται από τη «σχετική στέρψη» ή τη «μισθολογική διαφοροποίηση» σε σύγκριση με τους γείτονες της διπλανής πόρτας ή με τα φιλαράκια στα παρακάτω σκαλοπάτια της κοινωνικής κλίμακας.

Δεύτερον, σε έναν πλανήτη ανοικτό στην ελεύθερη κυκλοφορία του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων ό,τι γίνεται σε ένα μέρος έχει επιπτώσεις στο πώς ζουν, τι ελπίζουν και τι προσδοκίες έχουν οι άνθρωποι σε άλλες περιοχές. Η παραδοχή ότι κάτι μπορεί να παραμείνει σε ένα *απτό* «έξω» δεν είναι βάσιμη. Στην πραγματικότητα τίποτε δεν είναι άσχετο με κάτι άλλο ή δεν μπορεί να παραμείνει επί μακρόν έτσι – ανέγγιχτο και χωρίς να αγγίζει. Η ευημερία ενός τόπου δεν είναι αθώα αναφορικά με τη μιζέρια ενός άλλου. Σε μια εύστοχη σύνοψη του Μίλαν Κούντερα, αυτή η «ενότητα του ανθρώπινου είδους» που έχει επιφέρει η παγκοσμιοποίηση σημαίνει πρωτίστως ότι «δεν υπάρχει τόπος όπου μπορείς να δραπετεύσεις».¹

Όπως τόνισε ο Ζακ Αταλί στο βιβλίο του *La Voie humaine*,² το 50% του παγκόσμιου εμπορίου και πάνω από το 50% των παγκόσμιων επενδύσεων ωφελεί μόνο 22 χώρες, εξυπηρετώντας μόλις το 14% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ οι 49 φτωχότερες χώρες κατοικούνται από το 11% του παγκόσμιου πληθυσμού και είναι αποδέκτες μόλις του 0,5% του παγκόσμιου προϊόντος – περίπου ίσου με το άθροισμα

του εισοδήματος των τριών πλουσιότερων ανθρώπων του πλανήτη. Το 90% του συνολικού πλούτου του πλανήτη παραμένει στα χέρια του 1% των κατοίκων του. Και στον ορίζοντα δεν διαφαίνονται κυματοθραύστες ικανοί να αναχαίτσουν την παγκόσμια πλημμύρα της πόλωσης των εισοδημάτων, η οποία συνεχίζει να αυξάνει απειλητικά.

Οι πιέσεις, που κοινώς αποκαλούνται «παγκοσμιοποίηση» και στοχεύουν στη διάτρηση και την αποδιάρθρωση των ορίων, έχουν κάνει τη δουλειά τους. Σήμερα όλες οι κοινωνίες κείτονται ορθάνοικτες, υλικά και πνευματικά, και οι εξαιρέσεις σε αυτό τον κανόνα είναι λίγες και εξαφανίζονται ταχέως. Αν προστεθούν τα δύο είδη «ανοικτότητας» – η πνευματική και η υλική –, τότε βλέπουμε γιατί κάθε τραυματισμός, κάθε σχετική στέρψη ή φαινομενική οκνηρία έρχεται με το επιστέγασμα της προσβολής της αδικίας: του αισθήματος ότι κάτι άδικο έχει γίνει, ένα άδικο που ζητά επιτακτικά τη διόρθωσή του, αλλά που πάνω απ' όλα υποχρεώνει τα θύματα να εκδικηθούν τα δεινά τους.

Η «ανοικτότητα» της ανοικτής κοινωνίας έχει αποκτήσει ένα καινούργιο επίστρωμα, που δεν το είχε ονειρευτεί ο Καρλ Πόπερ, ο οποίος επινόησε τον όρο. Όπως και πριν, σημαίνει μια κοινωνία που ειλικρινά αποδέχεται ότι δεν είναι τέλεια και συνεπώς αδημονεί να στραφεί σε ανεξερεύνητες ακόμη δυνατότητες. Επιπρόσθετα όμως σημαίνει μια κοινωνία ανίκανη, όσο ποτέ στο παρελθόν, να αποφασίσει την πορεία της με κάποιο βαθμό βεβαιότητας και, από τη στιγμή που την αποφάσισε, να την προστατεύσει. Κάποτε ένα πολύτιμο και εύθραυστο προϊόν της γενναίας αλλά και αγχώ-

δους *αυτοδιάθεσης*, σήμερα το γνώρισμα της «ανοικτότητας» σχετίζεται κυρίως με μια ακατανίκητη *μοίρα*, με τις απροσχεδιάστες και απρόβλεπτες παράπλευρες συνέπειες της «αρνητικής παγκοσμιοποίησης». Με άλλα λόγια, της επιλεκτικής παγκοσμιοποίησης του εμπορίου και του κεφαλαίου, της επιτήρησης και της πληροφόρησης, της βίας και των όπλων, του εγκλήματος και της τρομοκρατίας, που όλες είναι ομόφωνες στην αποστροφή τους για την αρχή της εδαφικής κυριαρχίας και την έλλειψη σεβασμού στα κρατικά σύνορα. Μια κοινωνία που είναι «ανοικτή» παραμένει έκθετη στα χτυπήματα της «μοίρας».

Εάν αρχικά η ιδέα της «ανοικτής κοινωνίας» αντιπροσώπευε την αυτοδιάθεση μιας ελεύθερης κοινωνίας που μεριμνά για την ανοικτότητά της, σήμερα φέρνει στο νου των περισσότερων ανθρώπων την τρομακτική εμπειρία ενός ετερόνομου, δύσμοιρου και ευάλωτου πληθυσμού που έρχεται αντιμέτωπος και πιθανότατα κατακλύζεται από δυνάμεις τις οποίες ούτε ελέγχει ούτε κατανοεί πλήρως. Ενός πληθυσμού τρομοκρατημένου από την αδυναμία του να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ενός πληθυσμού με την έμμονη ιδέα του αδιαπέραστου των εξωτερικών συνόρων και της ασφάλεια των ατόμων που ζουν εντός τους. Από την άλλη, είναι ακριβώς το αδιαπέραστο των συνόρων και η ασφάλεια των ατόμων που ζουν μέσα τους τα οποία διαφεύγουν από τον έλεγχο αυτού του πληθυσμού και είναι σίγουρο ότι θα συνεχίσουν να διαφεύγουν στο βαθμό που ο πλανήτης υποβάλλεται μόνο στην *αρνητική* παγκοσμιοποίηση. Σε έναν πλανήτη που βιώνει την αρνητική παγκοσμιοποίηση, η ασφάλεια δεν μπορεί να

αποκτηθεί ούτε να περιχαρακωθεί μόνο μέσα σε μία χώρα ή σε μία επιλεγμένη ομάδα χωρών: δεν επαρκούν τα μέσα που διαθέτουν από μόνες τους ούτε μπορεί να επιτευχθεί ανεξάρτητα απ' ό,τι συμβαίνει στον υπόλοιπο κόσμο.

Παρόμοια, η δικαιοσύνη, η αρχική συνθήκη για τη διαρκή ειρήνη, είναι αδύνατο να επιτευχθεί και να διασφαλιστεί. Η διαστροφική «ανοικτότητα» των κοινωνιών, που έχει επιβληθεί από την αρνητική παγκοσμιοποίηση, είναι από μόνη της η κύρια αιτία της αδικίας και έμμεσα των συγκρούσεων και της βίας. Όπως σημειώνει η Αρουντάτι Ρόι «όταν η ελίτ, κάπου στην κορυφή του κόσμου, επιδιώκει τα ταξίδια της σε φανταστικούς προορισμούς, οι φτωχοί παραμένουν εγκλωβισμένοι σε μια σπείρα εγκλήματος και χάους».³ Συνεχίζοντας επισημαίνει ότι οι πράξεις της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών, μαζί με τους ποικίλους δορυφόρους της με την ανεπαρκέστατη συγκάλυψη του προσώπιου των «διεθνών οργανισμών», όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, έχουν επιφέρει ως «επικίνδυνα παραπροϊόντα» «εθνικισμό, θρησκευτικό φανατισμό, φασισμό και φυσικά τρομοκρατία – τα οποία προχωρούν χέρι χέρι με την πρόοδο της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης».

«Οι αγορές χωρίς σύνορα» είναι μια συνταγή αδικίας και μιας νέας παγκόσμιας αταξίας, όπου η γνωστή φόρμουλα του Κλαούζεβιτς έχει αντιστραφεί έτσι ώστε να είναι η σειρά της πολιτικής να γίνει συνέχεια του πολέμου με άλλα μέσα. Η απορρύθμιση, που έχει αποτέλεσμα της την πλανητική ανομία, και η ένοπλη βία τρέφουν και τονώνουν η μία

την άλλη και αλληλοενισχύονται. Όπως προειδοποιεί μια άλλη παλιά σοφία: *inter arma silent leges* (όταν μιλούν τα όπλα, οι νόμοι σιωпаίνουν).

Προτού στείλει στρατό στο Ιράκ, ο Ντόνανλντ Ράμσφελντ δήλωσε ότι «ο πόλεμος θα κερδηθεί όταν οι Αμερικανοί αισθανθούν και πάλι ασφαλείς». ⁴ Από τότε, αυτό το μήνυμα επαναλαμβάνεται καθημερινά από τον Τζορτζ Μπους. Ωστόσο, στις Ηνωμένες Πολιτείες και αλλού, η αποστολή στρατού στο Ιράκ αύξησε και εξακολουθεί να αυξάνει σε υψηλότερα επίπεδα το φόβο της ανασφάλειας.

Όπως έπρεπε να είναι αναμενόμενο, το αίσθημα της ασφάλειας δεν ήταν η μόνη παράπλευρη απώλεια του πολέμου. Οι προσωπικές ελευθερίες και η δημοκρατία σύντομα μοιράστηκαν την ίδια μοίρα. Για να παραθέσω την προφητική προειδοποίηση του Αλεξάντερ Χάμιλτον:

Τα συνακόλουθα του πολέμου, όπως η βίαιη καταστροφή της ζωής και της ιδιοκτησίας, η συνεχής προσπάθεια και η ανησυχία που συνοδεύουν την κατάσταση του διαρκούς κινδύνου, θα υποχρεώσει τα έθνη που είναι προσκολλημένα στην ελευθερία να καταφύγουν για ηρεμία και ασφάλεια σε θεσμούς που έχουν την τάση να οδηγούν στην καταστροφή τα αστικά και πολιτικά δικαιώματά τους. Για να αισθανθούν περισσότερο ασφαλείς, γίνονται περισσότερο πρόθυμοι να διατρέξουν τον κίνδυνο να είναι λιγότερο ελεύθεροι. ⁵

Σήμερα αυτή η προφητεία γίνεται αλήθεια.

Από τη στιγμή που επισκέπτεται τον ανθρώπινο κόσμο, ο

φόβος αποκτά τη δική του αναπτυξιακή λογική και δυναμική και έχει ανάγκη λιγοστής φροντίδας και ελάχιστων καινούργιων επενδύσεων για να διογκωθεί και να εξαπλωθεί ασταμάτητα. Όπως σημειώνει ο David L. Altheide, το πιο κρίσιμο στοιχείο δεν είναι ο φόβος του κινδύνου, αλλά σε τι μπορεί αυτός ο φόβος να εξελιχθεί, σε τι μπορεί να μετασχηματιστεί.⁶ Η κοινωνική ζωή αλλάζει όταν οι άνθρωποι ζουν πίσω από τοίχους, μισθωμένους φύλακες, οδηγούν θωρακισμένα οχήματα, φέρουν ρόπαλα και περιστροφά και μαθαίνουν πολεμικές τέχνες. Το πρόβλημα είναι ότι αυτές οι δραστηριότητες επαναβεβαιώνουν και βοηθούν στην παραγωγή της αίσθησης της αταξίας που οι πράξεις μας σκοπεύουν να αποτρέψουν.

Οι φόβοι μάς παροτρύνουν να αναλάβουμε αμυντική δράση. Με την ανάληψή της προσφέρει αμεσότητα και υλική υπόσταση στο φόβο. Οι αντιδράσεις μας είναι αυτές που αναδιαμορφώνουν τα σκοτεινά προαισθήματα της καθημερινότητας, δίνοντας στη λέξη «φόβος» σάρκα και οστά. Ο φόβος έχει πλέον εγκατασταθεί στο εσωτερικό, διαποτίζοντας την καθημερινή μας ρουτίνα. Δεν χρειάζονται πλέον ερεθίσματα από τον εξωτερικό χώρο, στο βαθμό που οι πράξεις στις οποίες υποκινεί καθημερινά παρέχουν τα κίνητρα και όλη την ενέργεια που απαιτείται για την αναπαραγωγή του. Μεταξύ των μηχανισμών που ανταγωνίζονται να προσεγγίσουν το ονειρικό μοντέλο του *perpetuum mobile**, πιο κοντά απ’

* Αενάως κινούμενου. (Σ.τ.Μ.)

όλους στο να το πετύχει είναι η αυτοαναπαραγωγή του συμφυρμού φόβου και εμπνεόμενων από φόβο πράξεων.

Οι φόβοι μας παρουσιάζονται να έχουν την ικανότητα να είναι αυτοδιαιωνιζόμενοι και αυτοενισχυόμενοι. Να έχουν αποκτήσει μια εσωτερική δυναμική και να μεγαλώνουν αντλώντας πόρους αποκλειστικά από το εσωτερικό τους. Αυτή η επίφαση αυτάρκειας είναι ασφαλώς μοναχά μια ψευδαίσθηση. Το ίδιο ακριβώς συνέβη με μια σειρά άλλων μηχανισμών που επικαλούνται το θαύμα της αυτοπροωθούμενης και αυτοτροφοδοτούμενης αένας κίνησης. Προφανώς, η κυκλική κίνηση φόβου και δράσεων που καθορίζονται από φόβο δεν λειτουργεί τόσο ομαλά και δεν θα συνέχιζε να επιταχύνεται εάν δεν αντλούσε συνεχώς ενέργεια από τα υπαρξιακά ρίγη.

Η ύπαρξή τους δεν αποτελεί κάτι καινούργιο. Τα υπαρξιακά ρίγη έχουν συνοδεύσει τους ανθρώπους στη διάρκεια της ιστορίας τους, διότι κανένα από τα κοινωνικά πλαίσια μέσα στα οποία οι επιδιώξεις των ανθρώπων έχουν λάβει χώρα δεν έχει ποτέ προσφέρει απόλυτη προστασία και ασφάλεια απέναντι στα κτυπήματα της «μοίρας». Τα τελευταία αποκαλούνται έτσι με σκοπό να διαχωριστούν από τις αντιξοότητες που τα ανθρώπινα όντα *δύνανται* να αποτρέψουν, αλλά και για να εκφραστεί όχι τόσο η ιδιαίτερη φύση αυτών των κτυπημάτων, όσο η αναγνώριση της ανθρώπινης *ανικανότητας να τα προβλέψει*, πόσο μάλλον να τα αποτρέψει ή να τα δαμάσει. Εξ ορισμού, «η μοίρα» χτυπά χωρίς προειδοποίηση και αδιαφορεί για το τι θα κάνουν ή δεν θα κάνουν τα θύματά της με στόχο να διαφύγουν από τα χτυ-

πήματά της. Η «μοίρα» σηματοδοτεί την ανθρώπινη άγνοια και ανημποριά και χρωστά την τρομερή και φοβερή της δύναμη στις ίδιες τις αδυναμίες των θυμάτων της. Όπως σημειώνουν οι επιμελητές της *Hedgehog Review* στο ειδικό τεύχος αφιερωμένο στο φόβο «εν τη απουσία υπαρξιακής παρηγοριάς» οι άνθρωποι τείνουν να συμβιβάζονται «με την ασφάλεια ή την πρόφαση ασφάλειας».⁷

Το έδαφος πάνω στο οποίο υποτίθεται ότι βασίζονται οι προοπτικές του βίου μας είναι σίγουρα ασταθές. Παρόμοια ασταθείς είναι οι εργασίες μας και οι εταιρείες που τις παρέχουν, οι σύντροφοι και το δίκτυο φίλων, το κύρος που απολαμβάνουμε στην ευρύτερη κοινωνία και η αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση που έρχονται με αυτό. Η «πρόοδος», που κάποτε συνιστούσε την πιο ακραία εκδήλωση ριζικής αισιοδοξίας και την υπόσχεση για καθολική και διαρκή ευτυχία, έχει κινηθεί στο αντίθετο άκρο, σε έναν ζοφερό και μοιρολατρικό πόλο προνοητικότητας. Σήμερα ενέχει τη θέση της απειλής από την αμείλικτη και αναπόδραστη αλλαγή που, αντί να εισαγάγει στην ειρήνη και την ηρεμία, δεν προμηνύει παρά τη συνεχή κρίση και ένταση και απαγορεύει ακόμα και τη στιγμιαία ανάπαυλα. Η πρόοδος έχει μετατραπεί σε ένα είδος αδυσώπητου και αδιάκοπου παιχνιδιού μουσικών καρεκλών, για το οποίο μία στιγμιαία απροσεξία συνεπάγεται την ανεπίστρεπτη ήττα και τον αμετάκλητο αποκλεισμό. Αντί των μεγάλων προσδοκιών και των γλυκών ονείρων, η «πρόοδος» δημιουργεί εφιαλτικούς συνειρμούς αϋπνίας, όπως «ότι έχω ξεμείνει πίσω», ότι έχω χάσει το τρένο ή ότι πέφτω από το παράθυρο ενός γρήγορα επιταχυνόμενου οχήματος.

«Δείτε τον κόσμο μέσα από τα μάτια των πιο αδύναμων μελών της κοινωνίας, κι ύστερα πείτε μου ειλικρινά κατά πόσο οι κοινωνίες μας είναι καλές, πολιτισμένες, προηγμένες, ελεύθερες».

Zygmunt Bauman

Ένα από τα καλύτερα βιβλία του Ζίγκμουντ Μπούμαν, μια συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων ιδεών και σκέψεων του γνωστού στοχαστή. Κατά την ιδιαίτερα παραγωγική τελευταία περίοδο της ζωής του, προσπάθησε να ρίξει φως στην ανθρωπινή κατάσταση την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Ανατέμνοντας τον σημερινό κόσμο, σε αυτό που ονομάζει συνθήκες «ρευστής νεωτερικότητας», πραγματεύεται την υποβάθμιση της δημοκρατίας, τον διαχωρισμό εξουσίας και πολιτικής, τον περιορισμό του κοινωνικού κράτους και την καλλιέργεια του φόβου από πολιτικούς, επιχειρηματίες και ανθρώπους των ΜΜΕ.

Ένα βιβλίο πολεμικό στο ύφος αλλά συνάμα συναρπαστικό, μια στοργική ματιά απέναντι στον αποσβολωμένο πολίτη που προσπαθεί να διαμορφώσει νόημα και ταυτότητα απέναντι σε παγκόσμιες δυνάμεις που αντιστρατεύονται αυτή την προσπάθειά του.

«Χρειάζμαστε το όραμα και τη σκέψη του Μπούμαν. Τα γραπτά του βοηθούν τους αναγνώστες να στοχαστούν την εποχή μας αλλά και την ίδια τους τη ζωή με εντελώς διαφορετικό τρόπο».

The New York Times

«Ένας από τους επιφανέστερους κοινωνιολόγους των τελευταίων δεκαετιών».

Los Angeles Times

«Η κοινωνιολογική σκέψη του Μπούμαν βρίσκεται σε ευθεία αντιπαράθεση με τον “κατεστημένο” κοινωνιολογικό λόγο, αφού αυτό που τον ενδιαφέρει δεν είναι το πώς λειτουργούν τα δομικά συστήματα, αλλά κυρίως πώς βιώνουν οι άνθρωποι τις σχέσεις τους μέσα στα συστήματα».

Γιώργος Σιακαντάρης, Bookpress

ISBN:978-960-455-613-7

9 789604 556137

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. 4613